

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ СІМЕЙНОГО БЮДЖЕТУ

ЗАХІДНА Оксана Романівна

кандидатка економічних наук, доцентка,

доцентка кафедри фінансового менеджменту

Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4964-3472>

ГРИЦАЙ Роман Ярославович

здобувач ступеня доктора філософії відділу регіональної фінансової політики

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-3739-5110>

***Анотація.** У статті розглянуто сутність поняття «сімейний бюджет», узагальнено основні теоретичні підходи до його визначення та проаналізовано структуру доходів і видатків домогосподарств. Здійснено систематизацію наукових поглядів щодо ролі сімейного бюджету у забезпеченні фінансової стабільності домогосподарства. Обґрунтовано значення ефективного управління сімейними фінансами в умовах економічної нестабільності.*

***Ключові слова:** сімейний бюджет, домогосподарство, доходи, витрати, фінансове планування, добробут.*

Постановка проблеми. В умовах трансформації соціально-економічних відносин в Україні питання ефективного формування та використання сімейного бюджету набуває особливої актуальності. Домогосподарства виступають базовими суб'єктами фінансової системи держави, а стан їхніх фінансів безпосередньо впливає на рівень національного добробуту. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, у теорії та практиці залишається дискусійним питання визначення сутності поняття «сімейний бюджет», його структури, функцій та методів управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження українських і зарубіжних науковців підкреслюють важливість сімейного бюджету як інструмента управління фінансами домогосподарства та досягнення фінансової рівноваги. Планування доходів і витрат для забезпечення збалансованого бюджету досліджували Л.Остапів, О.Грудзевич, О.Західна, О.Балабан, І.Старченко. Сучасні підходи інтегрують класичне планування, цифрові технології та поведінкову економіку, що сприяє ефективному управлінню сімейними фінансами в умовах економічної нестабільності.

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів до визначення поняття «сімейний бюджет» і розкриття його економічної сутності як інструменту забезпечення фінансової стабільності домогосподарства.

Виклад основних результатів. У науковій літературі поняття «сімейний бюджет» трактується по-різному. Згідно з класичним підходом, який бере початок у працях Дж. М. Кейнса, сімейний бюджет розглядається як сукупність доходів і витрат

домогосподарства, спрямованих на задоволення його потреб [1]. Інші дослідники (зокрема, С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі) підкреслюють його функціональну сутність – як інструмент планування та контролю за використанням ресурсів [2].

В українській економічній науці (І. Лук'яненко, Т. Боголіб, О. Гринько) сімейний бюджет визначається як форма економічних відносин, що виникають у процесі формування, розподілу та використання грошових доходів членів сім'ї [3]. Такий підхід акцентує увагу не лише на кількісних параметрах бюджету, але й на його соціально-економічному змісті.

В. М. Федосов визначає сімейний бюджет як сукупність доходів і витрат, що характеризують рівень життя сім'ї. Він розглядає його як форму утворення та використання грошового фонду окремої соціальної одиниці [4]. О. Д. Василик трактує бюджет сім'ї як інструмент реалізації фінансових відносин, що виникають при формуванні та використанні фондів грошових коштів для задоволення особистих потреб членів сім'ї [5]. С. В. Онищенко розглядає сімейний бюджет як «сукупність розподільчих відносин, у процесі яких формується, розподіляється та використовується фонд грошових коштів домогосподарства з метою забезпечення умов життя та відтворення його членів» [6]. О. В. Левицька акцентує на тому, що це фінансова основа життєдіяльності сім'ї, яка відображає баланс між економічними можливостями (доходами) та потребами [7].

Проведений аналіз наукових трактувань дозволяє зазначити, що сімейний бюджет у працях учених розглядається з різних позицій:

- як економічна категорія;
- як фінансовий план;
- як форма фінансових відносин;
- як інструмент управління добробутом домогосподарства;
- як результат поведінкових фінансових рішень.

Усі підходи об'єднує те, що сімейний бюджет пов'язаний із процесами формування, розподілу та використання фінансових ресурсів з метою забезпечення життєдіяльності та розвитку сім'ї. Отже, сімейний бюджет – це економічна та фінансова категорія, що відображає систему грошових відносин у межах домогосподарства, пов'язаних із формуванням, плануванням, розподілом і використанням доходів та витрат сім'ї з метою забезпечення її поточних потреб, фінансової стабільності та довгострокового соціально-економічного розвитку.

Сімейний бюджет охоплює два взаємопов'язані елементи – доходи та видатки. Доходи формуються за рахунок заробітної плати, підприємницької діяльності, соціальних виплат, дивідендів, ренти тощо. Видатки, у свою чергу, поділяються на обов'язкові (харчування, житло, комунальні послуги, освіта, охорона здоров'я) та дискреційні (відпочинок, розваги, інвестиції).

Також, як і інша економічна категорія, сімейний бюджет виконує низку взаємопов'язаних функцій, які забезпечують фінансову стабільність домогосподарства та підтримують його соціальний добробут. До основних функцій сімейного бюджету належать: розподільча; контрольна; мотиваційна; регулююча; соціальна; прогноуюча.

Однією з ключових є розподільча функція, яка полягає у визначенні пріоритетів щодо використання доходів сім'ї для задоволення різноманітних потреб. Завдяки розподільчій функції домогосподарство може планувати витрати на обов'язкові статті, такі як харчування, житло та комунальні послуги, а також на освіту, медичне обслуговування чи культурний розвиток, забезпечуючи баланс між поточними потребами та довгостроковими фінансовими цілями.

Контрольна функція сімейного бюджету спрямована на ведення обліку доходів та витрат домогосподарства, що дозволяє оцінювати ефективність використання фінансових ресурсів та своєчасно виявляти перевитрати або невідповідності плану. Виконання контрольної функції забезпечує можливість коригування бюджету, оптимізації витрат і підвищення фінансової дисципліни членів сім'ї.

Регулююча або стабілізуюча функція сімейного бюджету полягає у підтриманні фінансової рівноваги та здатності домогосподарства протистояти непередбачуваним економічним обставинам. Сімейний бюджет у цьому аспекті виступає інструментом формування резервних фондів і накопичень, що дозволяють забезпечити стійкість сім'ї перед ризиками зменшення доходів або виникнення незапланованих витрат.

Мотиваційна функція сімейного бюджету проявляється у стимулюванні до підвищення доходів та ощадливого використання ресурсів. Вона сприяє формуванню у членів сім'ї культури фінансового планування, відповідальності та прагнення до заощаджень, що є важливим фактором для досягнення як поточного, так і стратегічного добробуту домогосподарства.

Соціальна функція сімейного бюджету відображає його значення як індикатора рівня добробуту сім'ї та засобу підтримки соціальних стандартів життя. Формування бюджету враховує не лише економічні, а й соціальні пріоритети, забезпечуючи можливість задоволення потреб у освіті, охороні здоров'я, культурному дозвіллі та розвитку дітей. Водночас соціальна функція дозволяє відобразити взаємозв'язок фінансових рішень сім'ї з її соціальним статусом та ціннісними орієнтирами.

Прогнозуюча функція сімейного бюджету забезпечує планування майбутніх доходів і витрат, дозволяючи оцінювати фінансові можливості домогосподарства та формувати стратегії досягнення довгострокових цілей, таких як освіта дітей, придбання житла або пенсійні накопичення. Виконання даної функції сприяє зниженню фінансових ризиків та забезпечує ефективне управління ресурсами в умовах економічної невизначеності.

Функції сімейного бюджету мають бути взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими одна одну. Розподільча та контрольна функції забезпечують щоденне управління ресурсами, регулююча та мотиваційна – підтримку фінансової стійкості та дисципліни, а соціальна і прогнозна функції формують основу довгострокового добробуту та розвитку домогосподарства. Ефективне виконання всіх функцій сімейного бюджету створює передумови для стабільного фінансового стану сім'ї та підвищення її соціально-економічного потенціалу.

Виконання сімейним бюджетом своїх функцій неможливе без ефективного управління фінансовими ресурсами домогосподарства. Розподіл доходів, контроль витрат, стабілізація фінансового стану та планування майбутніх потреб вимагають системного підходу до організації бюджету, вибору стратегій і методів управління. Саме тому в науковій літературі особливу увагу приділяють різним підходам до управління сімейним бюджетом, які дозволяють не лише реалізувати його функції, а й забезпечити фінансову стійкість та досягнення довгострокових цілей домогосподарства. Науковці виокремлюють кілька підходів до управління сімейними фінансами: нормативний, поведінковий, цільовий або проектний, системний, інноваційний (цифровий). кожен з цих підходів відображає специфіку вирішення певних завдань та включає різні методи організації доходів і витрат. Взаємозв'язок функцій сімейного бюджету з підходами до його управління зображено на рисунку 1.

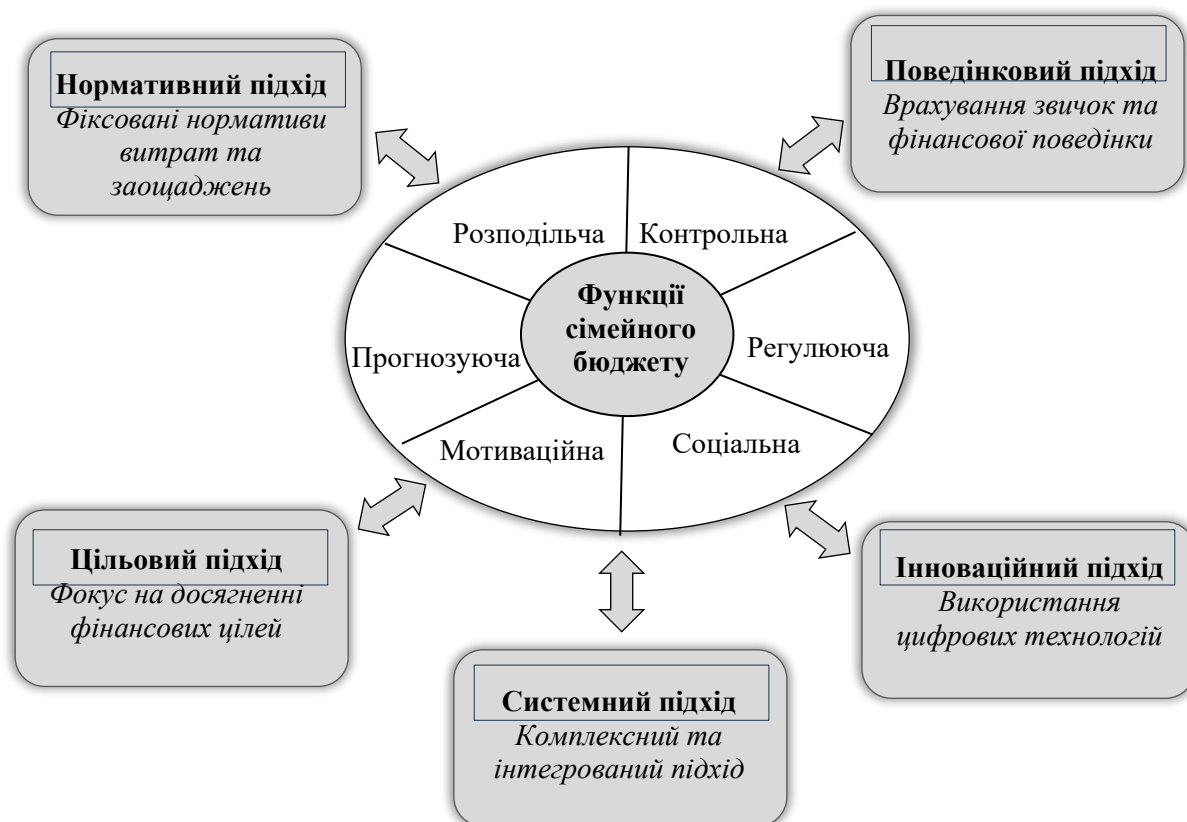

Рис.1. Взаємозв'язок функцій сімейного бюджету з підходами до його управління*

Джерело: складено авторами

Нормативний підхід до управління сімейним бюджетом базується на визначенні певних стандартів або нормативів щодо структури доходів і видатків домогосподарства. Згідно з цим підходом, сім'я формує бюджет, виходячи з рекомендованих часток витрат на обов'язкові потреби, заощадження та необов'язкові витрати. Нормативний підхід дозволяє систематизувати процес планування фінансів і забезпечує певну дисципліну у використанні ресурсів. Його перевагою є чіткість і структурованість, що спрощує контроль за фінансами, однак обмеження полягає в тому, що стандарти не завжди відповідають індивідуальним потребам сім'ї та специфіці економічного середовища, особливо у випадках нестабільного доходу або непередбачуваних витрат.

Поведінковий підхід враховує психологічні чинники та фінансову поведінку членів сім'ї, відображаючи, що управління бюджетом формується не лише раціонально, а й під впливом емоцій, звичок, ставлення до ризику та фінансової культури. Дослідження у сфері поведінкової економіки показують, що сім'ї, які усвідомлено аналізують власну фінансову поведінку, здатні ефективніше контролювати витрати, планувати накопичення та уникати фінансових помилок. Перевагою цього підходу є можливість прогнозування помилок у поведінці та врахування індивідуальних особливостей членів сім'ї, тоді як його обмеження полягає в складності формалізації рішень та необхідності високого рівня фінансової грамотності.

Цільовий підхід розглядає сімейний бюджет як інструмент досягнення конкретних фінансових цілей домогосподарства, таких як придбання житла, освіта

дітей, формування пенсійних накопичень або фінансування бізнес-проектів. Управління бюджетом у цьому випадку будується на основі планування витрат і доходів відповідно до визначених цілей та строків їх досягнення. Такий підхід дозволяє раціонально розподіляти ресурси, пріоритизувати витрати та забезпечувати ефективне накопичення. Основним обмеженням є залежність результатів від точності планування та здатності сім'ї дотримуватися фінансових цілей у довгостроковій перспективі.

Системний підхід інтегрує елементи всіх попередніх підходів та розглядає сімейний бюджет як комплексну систему, у якій планування доходів, контроль витрат, розподіл фінансових ресурсів і прогнозування взаємопов'язані між собою. Цей підхід передбачає врахування економічних, соціальних і психологічних факторів, а також стратегічне планування бюджету з урахуванням довгострокових цілей та ризиків. Перевагою системного підходу є його комплексність і адаптивність до зміни умов, що дозволяє домогосподарству ефективно управляти фінансами навіть у складних економічних обставинах. Недоліком є його відносна складність у практичній реалізації, яка потребує знань у сфері фінансів та планування.

Сучасні дослідження також виділяють інноваційний або цифровий підхід до управління сімейним бюджетом, що ґрунтується на використанні технологій для автоматизації обліку доходів і витрат, аналізу фінансових потоків та прогнозування фінансових результатів. Мобільні додатки, електронні таблиці та онлайн-сервіси дозволяють сім'ям ефективніше контролювати фінанси, аналізувати витрати та створювати сценарії бюджету на різні періоди. Основними перевагами цього підходу є зручність, швидкість аналізу та наочність фінансової інформації. Обмеження полягає у залежності від технологічної компетентності користувачів та потенційних ризиках безпеки даних.

Висновки. Проведений аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що сімейний бюджет є складною економічною категорією, що поєднує фінансові, соціальні та поведінкові аспекти функціонування домогосподарства. Різноманітні підходи до його визначення в літературі – від класично-економічних до поведінкових та соціально-економічних – підкреслюють багатовимірність цієї категорії та необхідність комплексного підходу до її дослідження. Сімейний бюджет слід розглядати не лише як механізм розподілу доходів та контролю витрат, а як інструмент стратегічного управління фінансами, що забезпечує фінансову стабільність, підвищення соціального добробуту та реалізацію довгострокових цілей домогосподарства. Подальші дослідження можуть зосереджуватися на розробці практичних методик інтегрованого управління сімейними фінансами з використанням цифрових технологій та поведінкових стратегій, що дозволить підвищити ефективність реалізації функцій сімейного бюджету у сучасних умовах економічної невизначеності.

Список використаної літератури

1. Кейнс Дж. М. Загальна теорія зайнятості, процента і грошей. Київ : Основи, 2000.
2. Лук'яненко І. Г., Боголіб Т. М., Гринько О. І. Фінанси домогосподарств: теорія та практика. Київ : КНЕУ, 2018.
3. Теорія фінансів : підручник / за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 576 с.
4. Василик О. Д. Теорія фінансів : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2003. 416 с.
5. Онищенко С. В. Фінанси домогосподарств : навч. посіб. Полтава : ПолтНТУ,

2013. 245 с.

6. Левицька О. В. Фінансовий потенціал домогосподарств у системі соціально-економічного розвитку регіону. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2016. Вип. 4.

Дата надходження статті: 06.02.2026

Дата прийняття статті: 16.02.2026

Дата публікації статті: 31.03.2026